

Határon innen, mégis azon túl

ZÁLOGURADALMAK NYUGAT-MAGYARORSZÁGON – TERMINOLÓGIAI KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK*

Bevezetés. A koronazálog fogalma

HA KINYITJUK A legtöbb történelmi atlasznak a 15. század végi, 16. század eleji Magyarországot ábrázoló térképlapját Sopron és Vas megyéknél, akárcsak a Szepességnél, eltérően színezett területeket találunk, amelyek a magyarázat szerint a lengyel, illetve az ausztriai zálogba került területeket jelölik. A Szepesség esetében közismert a történet: Zsigmond király, hogy Velence elleni háborúját finanszírozni tudja, 1412. november 8-án elzálogosította Lubló várát, Lubló és Podolin mezővárosokat falvaikkal, továbbá tizennégy Szepes megyei mezővárost és várost II. Ulászló lengyel királynak 37 ezer schock prágai garasért, amely csaknem százezer magyar aranyforint értékének felelt meg. A rövidtávnak szánt üzlet eredményeként az elzálogosított települések egészen 1773-ig lengyel fennhatóság alatt maradtak.¹ Kevésbé ismert, hogy mi történt Nyugat-Magyarországon. Itt nem köthető egyetlen szerződéshez, egyetlen jogi aktushoz az uradalmak Habsburg-fennhatóság alá kerülése, sőt a szóban forgó terület nagysága is időről-időre változott, amíg végül a 16. század közepére hat uradalomban állapodott meg: Szarvkő (Hornstein), Kismarton (Eisenstadt), Fraknó (Forchtenstein), Kabold (Kobersdorf), Kőszeg (Güns) és Borostyánkő (Bernstein). Szokás ezeket a birtokokat záloguradalmaknak nevezni, a kérdéskörnek szentelt legutóbbi magyar nyelvű monográfia Bariska István tollából a „Szent Koronáért elzálogosított Nyugat-Magyarországnak” hívja

* A tanulmány elkészítéséhez szükséges kutatásokat a Tempus Közalapítvány Collegium Hungaricum-ösztöndíjai tették lehetővé. Köszönöm továbbá Oross András bécsi levéltári delegátus úrnak szíves segítségét és Tuhári Attilának néhány latin forrás átírása és értelmezése során nyújtott tanácsait, Baráth Dórának pedig az angol nyelvű rezümé nyelvi ellenőrzését. Köszönet illeti Péterfi Bencét, aki értékes megjegyzéseivel külső lektorként hozzájárult a tanulmány megszületéséhez.

¹ ZsO III. 2897. Vö. DL 9984. A Szepesség elzálogosításáról bővebben: Incze János: *360 évig zálogban. A Szepesség zálogosítása*. In: Fábian Laura – Gál Judit – Haraszti Szabó Péter – Uhrin Dorottya (szerk.): *Micae mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Európáról és Magyarországról*. Budapest, 2016. 91–103. Egyes történeti rekonstrukciók szerint a Velence elleni háború finanszírozása mellett a budai Szent Zsigmond-prépostság is ebből a pénzből épülhetett, továbbá a zálogügylet fontos szerepet játszott a Német Lovagrend, Zsigmond, II. Ulászló és Vitold litván nagyfejedelem (1392–1430) közti bonyolult pénzügyi tranzakciókban. Uo., 99–101.

őket. Ez alapján érthetővé válik, miért vezették be és használták a szakirodalomban többen is – például Bariska István és Kenyeres István – a koronazálog fogalmát: azokat a nyugat-magyarországi uradalmakat hívták koronazálog-uradalmaknak, amelyeket az 1463. évi bécs-újhelyi-soproni béke a Szent Korona visszaadása fejében III. Frigyes kezén hagyott, azzal a megkötéssel, hogy azok továbbra is a Magyar Királyság határain belül maradnak. Bár a szóban forgó uradalmak száma később változott, az 1463. évi béke jelentette a Habsburgok számára a jogalapot 1491-ben, amikor a fent nevezett hat uradalmat és a valamivel különlegesebb jogállású Rohoncot (Rechnitz) a pozsonyi békében maguk számára biztosították.² Bariska ugyan részletesen foglalkozott a záloghelyek kialakulásával ismertette a róluk szóló irodalmat is, azonban nem ez volt könyvének fő vizsgálati tárgya, hanem a pártatlan bíróságok intézménye, amelyhez szükség volt a különleges nyugat-magyarországi állapotok ismertetésére.

Saját korábbi tanulmányaim során számos alkalommal támaszkodtam erre a rekonstrukciós modellre, így egyre-másra vetődtek fel olyan kérdések, amelyekre nem találtam választ, vagy nem éreztem a kapott feleletet kielégítőnek. Ezért vállalkoztam most arra, hogy – vizsgálva a forrásokig – újból megvizsgáljam a Habsburg-fennhatóság alá került uradalmak 15–16. századi történetét, státuszukat, és azt, amit róluk a kortársak gondoltak. Paradox módon, bár az előbb épp azt állítottam, hogy eddig túl röviden foglalkoztak eme területekkel, terjedelmi korlátok miatt jelen munka sem lehet teljes körű, legfeljebb törekedhet arra, hogy némely problémával kapcsolatban kérdéseket vessen fel, vagy válaszokat adjon.

Habsburg-uradalmak Nyugat-Magyarországon

Az első kérdés rendkívül merész: nevezhetjük-e a szóban forgó uradalmakat a Habsburg-ház, vagy ahogy nem egy helyen olvashatjuk, Ausztria zálogában lévőeknek?³ A problémát egy 16. századi királyi zálogosító oklevél segítségével kísérelem meg bemutatni. 1531. július 25-én Szapolyai János király az őt és az országot sújtó nagy szükségtől kényszerítve 2500 forintért elzálogosította Eszthári Jánosnak és Bajoni Benedeknek Debrecen me-

² Bariska István: *A Szent Koronáért elzálogosított Nyugat-Magyarország*. Szombathely, 2007. 29., 34–35. Kenyeres István: *Uradalmak és végvárok*. Budapest, 2008. 22–23. Ausztriához került záloguradalmakról írt August Ernst: *Geschichte des Burgenlandes*. Wien, 1987. 100. Habsburg-záloguradalmak: Neumann Tibor: *Békekötés Pozsonyban - országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492)* (Első közlemény) *Századok*, 144. (2010) 367., Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2010. 83., Péterfi Bence Tamás: *Adalékok a Jagelló-kori magyar-osztrák határ menti kapcsolatok történetéhez. A magyar és birodalmi „kétlaki” nemesség a 15–16. században*. PhD-disszertáció, kézirat. Budapest, 2015. 14., Ferenc Döry – Péter Banyó – Martyn Rady – János M. Bak – Zsolt Hunyadi (ed.): *Decreta regni mediaevalis Hungariae I–IV*. Idyllwild–Budapest, 1999–2012. IV. 15. 55. l. A Szent Koronáért cserébe adott zálogbirtokok már Istvánffy Miklósnál is feltűntek: *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában I/1–3*. Sajtó alá rendezte: Benits Péter. Budapest, 2001–2009. I/1. 186.

³ Utóbbira példa: Hermann Róbert (főszerk.): *Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig*. Budapest, 2017. 296. oldalon lévő térkép jelmagyarázata, de a kortárs források közül az alább bővebben tárgyalandó 16–17. századi országgyűlési törvények is.

zövérost, amely addig maradhatott birtokukban, amíg a zálogösszeget a király ki nem fizette nekik, akkor viszont mindenféle pereskedés nélkül vissza kellett adniuk. Ebből a tanúsítványból egyértelműen kiderül, hogy mit, mennyiért és milyen határidővel zálogosítottak el. A zálogügyleteknek ugyanis fontos eleme, hogy az így létrejött birtokátruházás csak ideiglenes jellegű, és bizonyos feltételek teljesülése esetén visszatér az eredeti birtokos kezébe, akinek pont ezért érdekében áll lefektetnie e szabályokat, nehogy elbitorolják tőle jószágait. János király oklevelében e feltételek szerepelnek is.⁴ Hasonló példa a késő középkorból Sopron 1471-ben történt elzálogosításának esete. Az erről szóló oklevélben is pontosan szerepelt a zálogosítás ténye, a zálogösszeg és a kiváltás módja.⁵ Ugyanígy említhetjük a szepességi települések elzálogosítását, ahol szintén fel volt tűntetve maga a tény és az összeg is.⁶

Most pedig térjünk rá a nyugat-magyarországi uradalmak esetére! Hat dokumentum elemzésére kell összpontosítani: az 1447. évi radkersburgi fegyverszünetre, az 1450. évi békeokmányra, az 1453. évi tervezetre, illetve az 1463. évi bécsújhelyi-soproni, valamint az 1491. évi pozsonyi békeszerződésre. Itt kell megjegyezni, hogy az utolsó középkori Habsburg-magyar háborút lezáró 1506. évi békében nincs szó Nyugat-Magyarországról, hasonlóan az 1477. évi gmündeni-korneuburgi kontraktushoz.⁷ A kronológiát megbontva célszerű az 1463-ban kelt egyezményrel kezdeni, ugyanis ez foglalkozik a Szent Korona visszaadásával, valamint ez az, mely a Habsburg-kézbe került uradalmak helyzetét is tartósan szabályozni kívánta.⁸

Az 1463. július 19-én kötött békeszerződés több példányban és több szövegváltozatban is ránk maradt. Legutóbb Karl Nehring közölte a különféle variációkat – amelyeket ő egyrészt szerződésnek (*Vertragsurkunde*), másrészt ratifikációnak (*Ratifikationsurkunde*) nevezett –, ezért az ő kiadását használok vezérfonalként, emellett pedig igyekszem tekintettel lenni a Szende Katalin által készített fordításra, végezetül természetesen ma-

⁴ MNL OL P 419 [Károlyi család nemzetségi levéltára: Bosnyák család levéltára] Ser. A Fasc. 2. No. 23.

⁵ „verschrieben vmb [...] zehentausendvndvierhundert Vngrisch oder dukaten guldein [...] solange, bis das sy ir schuld der zehentausendvierhundert guldein entricht vnd bezalt werden vngeuerlich” – Házi Jenő (szerk.): *Sopron szabad királyi város története* I/1–7., II/1–6. Sopron, 1921–1943. I/5. 351. sz.

⁶ „nos [ti. Zsigmond király] a serenissimo principe domino Wladislaw rege Poloniae eiusque praelatis et baronibus triginta septem millia sexagenarum latorum grossorum novae monetae numeri Bohemicalis [...] recepisce. Quem quidem dominum Wladislaw regem Poloniae successoresque suos praelatos et barones ipsius in restitutione earundem pecuniarum assecurare cupientes, et prout iustum est in solutione ipsum reddere volentes certiore, sibi et eius successoribus, praelatis et baronibus, totum videlicet castrum nostrum Lwblo [...] Dwreldorff nuncupatis, cum earum omnibus attinentibus, pertinentibus, censibus [...] idem dominus Wladislaus rex [...], suisque successores uti, frui valeant et gaudere [...] tamdiu quosquam sibi aut eius successoribus, praelatis aut baronibus, per nos aut successores nostros, praedicta triginta septem millia sexagenarum latorum grossorum Bohemicalis monetae [...] efficaciter persoluta” – DL 9984.

⁷ Köblös József – Süttő Szilárd – Szende Katalin: *Magyar békeszerződések 1000–1526*. Pápa, 2000. 208–215., 269–274. (a továbbiakban: *Békeszerződések*)

⁸ Az előzményekre lásd: Brigitte Haller: Kaiser Friedrich III. und die Stephanskron. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 26. (1973) 94–147.

gukra az oklevelekre is.⁹ A császár által kibocsátott – Nehringnél a szerződési példányok közé sorolt – oklevél egyik pontja kijelenti, hogy vannak várak Magyarország határain belül, amelyeket III. Frigyes birtokol, *tudniillik Fraknó és Kabold*, amelyek a békeszerződés értelmében továbbra is az ő, majd pedig egyenes ági leszármazottjai kezében maradhatnak, és felettük Frigyes birtokolja a főhatalmat (*imperium*), és Mátyás királynak, illetve utódainak, valamint a jelen békét magyar részről szavatoló főuraknak kötelességük megvédeni őt e várak és uradalmak birtokában. A mondott joghatóság, amely Frigyes kezébe került, a világi hatalom erejéig terjed: egyházi téren nem kerül sor területi változásokra, hivatalosan továbbra is a győri egyházmegye joghatósága érvényesült. Utóbbi betartása és betartatása egyáltalán nem ment gördülékenyen, de erre jelen dolgozat keretei között nincs módunk kitérni.

Emellett volt még egy ügy, amely összekapcsolta a Frigyes kezén hagyott uradalmakat Mátyás orszárával. A török elleni hitvédő háborúból (*passagium generale*) a Habsburg-főhatóság alatt maradt területek lakosainak is ki kellett venni a részüket, igaz, súlyos megkötésekkel: magyar részről előre értesíteni kellett a császárt, és ebben az esetben is az övé volt a végrehajtás joga, mint minden világi természetű dologban, tehát a beleegezése nélkül, bármilyen súlyos volt a helyzet, az ő uradalmainak nem kellett sem adót fizetni, sem katonát állítani. A szerződés arról is szólt, hogy Fraknó és Kabold a császár halála után 40 ezer magyar forintért a magyar királynak visszaadható.¹⁰ Ami a Szent Korona visszaadását illeti, az – szigorúan a szerződés szövege felől közelítve – nem kapcsolódik a fenti két uradalom császári kézben hagyásához. Fraknó és Kabold ugyanis korábban is Frigyes birtokában voltak, illetve az ő nevében birtokolták őket. Az viszont nem tagadható, hogy a korona és Sopron valóban cserealként szolgált, de a német-római császár nem zálogbirtokokat kért értük, hanem a Habsburg-ház magyarországi trónörökösödési jogának elismerését, illetve 80 ezer forintot, bár utóbbiról jelen oklevél szemérmesen hallgat. Van az 1463. évi szerződésnek még egy pontja, amely észrevétlenül ugyan, de szintén befolyásolta Fraknó és Kabold helyzetét: jóváhagyták, hogy Frigyes élete végéig viselheti a magyar királyi címet.

A magyar követek által Sopronban kiadott oklevél a fentitől az általunk vizsgált helyeken lényegében nem különbözik. eltérő szövegű viszont egy másik, szintén 1463. július 19-én kelt császári megerősítő oklevél, amelyet Nehring a ratifikációs oklevelek közé sorolt. Ebben már nemcsak a fenti két uradalmat sorolják fel, hanem Kismartont, Kőszegét és Rohoncot is, amelyek felett Frigyesé minden hatalom és (világi) joghatóság. Kimaradt továbbá, hogy e birtokok Magyarország részeinek tekintendők. Ám hiába szerepel itt öt uradalom kettő helyett, változatlanul csak Fraknó és Kabold esetében szabá-

⁹ Karl Nehring: *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich*. München, 1975. 202–217. *Békeszerződések*, 190–196.

¹⁰ „post obitum nostrum Rex pro tempore et regnum Hungarie facultatem habeant dicta castra Vorchtenstain, Kobilstarff et eorum redditus [...] alias ipsius redditus reluendi ab hereditibus nostris pro summa quadraginta milium florenorum ungaricalium et ducatorum boni auri et iusti ponderis” – Nehring, K.: *Matthias Corvinus*, 203.

lyozták a Magyarországhoz való visszakerülés lehetőségét. E szövegben már nevesítenek két főurat, akiknek igényeivel szemben védelmezni kell a császár birtokát: Garai Jóbot, akinek az apjától foglalták el Rohoncot, és aki emellett 1441-ig Kőszeg birtokosa is volt, illetve Kanizsai Lászlót, hiszen Kismarton korábban Kanizsai-birtok volt. Egy helyen szerepel ugyan az *inscriptiones* szó, amely zálogosítást, ideiglenes leköltést is jelenthet, de itt a szövegkörnyezet egyezmény jelentésre utal.¹¹ Abban, hogy a Frigyes kezében maradt uradalmak száma pont egy a császár által kibocsátott oklevélben nőtt meg, nem kell cselvetést vagy hamisítást látnunk, ugyanis ez a szöveg került Budára, a tárnoki házba is, továbbá Mátyás király is bocsátott ki július 26-án ratifikációs oklevelet, amelyben szintén szerepel az összes fenti uradalom, és ott is csak Fraknó és Kabold visszaszerzését szabályozták.¹²

Az 1491. évi békeszerződés vizsgálatával egyszerűbb dolgunk van, ugyanis az 1463. évi béke képezi az alapját. Az uradalmak száma viszont megváltozott, az 1463-ban említett öthöz képest még két várat sorolnak fel, mint amelyek Magyarország területén belül Mátyás harmadik osztrák háborúja előtt császári kézen voltak: Szarvsköt és Borostyánköt. Közülük a béke megkötésekor Kismarton, Fraknó és Kabold még magyar kézen volt – Kismarton ráadásul nem is a királyéban, hanem Szapolyai Istvánéban –, tehát kijelöltek egy viszonylag rövid átadási határidőt, amelyet többé-kevésbé be is tarthattak. A birtoklás módját illetően az 1463. évi szabályozáshoz tértek vissza, azaz csak Fraknó és Kabold esetében ismerjük a visszaszerzés lehetőségének mikéntjét. Egy kivétel volt, Rohonc, amelyet a Baumkircher-adósság részbeni törlesztéseként III. Frigyes Wilhelm Baumkirchnernek adományozott. Az 1480-as évek elejétől dúló Habsburg-magyar háború során elfoglalt várakról viszont Miksa mondott le, kivéve Tersatot (Trsat, Horvátország), amely III. Frigyes haláláig a császár kezében maradhatott, majd vissza kellett csatolni, illetve Scharfenecket, amelyet csak azután kell visszaadnia, miután II. Ulászló minden átadási kötelezettségének eleget tett. A területcserék meggyorsításának érdekében az esetlegesen elzálogosított várak esetében előírták, hogy azok visszaváltását ki kell kényszeríteni. Azaz, ha II. Ulászló ki tudja fizetni a zálogösszeget, de nem adná neki vissza a várakat, akkor I. Miksának meg kell őt segítenie, akár fegyveresen, akár tanácscsal.¹³

¹¹ „nos, Fridericus Imperator prefatus et heredes nostri per rectam lineam a nobis descendentes infrascripta castra et oppida Vorchtenstain, Kobelstorff, Ferream Civitatem, Güns et Rechnicz cum suis pertinenciis ac omni imperio ac iurisdiccione possidere et tenere et illis libere uti et gaudere debeamus pacifice et quiete”, ill. „in quo concordiam et inscriptiones per eum et Regnum Hungarie nobiscum factas” – Nehring, K.: *Matthias Corvinus*, 210–211. Az *inscriptio* szerződés, megállapodás jelentésére: Bellus Ibolya [et al.] (szerk.): *A magyarországi középkori latinság szótára I–Suppl. I.* Budapest, 1987–2013. V. 284–285. (a továbbiakban MKLSz) A szócikk Szovák Kornél munkája.

¹² „in domo nostra thavernicali expositas” – DL 15 856. Mátyás oklevelének számos másolata ismert, pl. DL 45 073. 8–9. kép, DF 283 252. 541–549. kép, DF 287 240. 27–31. kép. Képek alatt a Hungaricana oklevéladatbázisában (<https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/>) lévő fényképeket értem.

¹³ *Békeszerződések*, 242–265. „Item quantum pertinet ad castra et opida intra fines regni Hungarie constituta, videlicet Ferream Civitatem, Vorchtenstain, Kobelstorff, Hornstein, Rechnicz, Gunz, Pernstain et alia

A békeokmányok szövege egyáltalán nem támasztja alá, hogy szó lett volna akármi-lyen zálogosításról, még kevésbé, hogy a Szent Korona visszaszerzéséért kellett lemondani a nyugat-magyarországi uradalmakról. Utóbbi állítást teljesen mégsem érdemes elvetni, hiszen tudjuk, hogy Mátyásnak mekkora szüksége volt a koronára, hogy legitimálja uralmát. Ezért tudott a magyarországi híveitől már csaknem teljesen elhagyott, és Nyugat-Magyarországra szorult ellenkirály, Habsburg Frigyes ilyen előnyös békét kötni. A felsorolt öt uradalmat is úgy kapta meg, hogy gyakorlatilag minden felségjogot ő élvezett. Ha nem szerepelne a szerződés egyik változatában, hogy Fraknó és Kabold Magyarország határain belül van, azt hihetnénk, hogy az öt uradalom átkerült Ausztria birtokába. Az öt uradalomból csupán kettő esetében szabályozzák a visszaváltás módját, holott ez a zálogszerződésekben szerepelni szokott. De a szöveg még ez esetben is mellőzi a kiváltásra utaló *redemptio* szó használatát, helyette a visszaadást jelentő *reddo* és *revolvere* igékkel operál. Utóbbi is csak III. Frigyes halálával válik lehetségessé, amikor – már, ha a császár nem bizonyult volna olyan nagy túlélőnek – már csak egy király maradt volna Magyarországnak. Véleményem szerint ugyanis 1463-ban, a bécsúj helyi-soproni békében „megosztották” az országot, tehát Fraknó és Kabold – elméletileg – Magyarország része maradt, de a másik, magyar királyi címet viselő személy, III. Frigyes uralkodhatott felette.¹⁴ Mivel ő vált a területek legfőbb világi urává – és viselhette az ezt alátámasztó címet is –, magyar királyként elzálogosíthatta, vagy akár el is adományozhatta birtokait. Utóbbi azonban nem lett volna szerencsés, hiszen nem volt belőlük sok, az örökadomány pedig korlátozta volna abban, hogy pénzügyi nehézségein úgy segítsen, hogy ideiglenesen leköt egy-egy uradalmat hitelezőinek. A többi, Habsburg-kézen lévő uradalom esetében az 1463. évi béke nem mondta ki, hogy továbbra is Magyarország részeinek kell tekinteni őket, de ez 1491-ben már korrigálásra került.

loca que ante bellum condam Mathie, fuerunt in manibus sacre imperialis maiestatis, conventum, est quod ea loca omnia preter Rechnycz cum suis pertinencijs antiquis, quod imperialis celsitudo de gracia speciali domino Wilhelmo Pamkirher iuxta sue maiestatis litteras donavit, debeant apud suam maiestatem remanere” – Ernst Freiherr von Schwind – Alphons Dopsch (ed.): *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der Deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter*. Innsbruck, 1895. 428–429. A határidő betartására utal, hogy Andreas von Weispriach, Kabold egykori birtokosa tudomásunk szerint épp a határidő előtt egy nappal használta először a *Freyherr in Kobelstorff* címet. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe (a továbbiakban: ÖStA, HHStA, AUR) 1492 III 16. Fraknót és Kismartont 1493. február 1-jén III. Frigyes elzálogosította a Prüschenk-fivéreknek, tehát ekkor már minden bizonnyal ő birtokolta. Joseph Chmel (ed.): *Regesta chronologico-diplomatica Friderici III Romanorum imperatoris (regis IV.)*. I–II. Wien, 1838–1840. II. Nro. 8905. A pozsonyi béke tartalmáról részletesebben: Neumann T.: *Békekötés Pozsonyban*, 364–368.

¹⁴ Az osztrák szakirodalomban is megjelent ez a hipotézis. Alois Niederstätter: *Österreichische Geschichte 1400–1522*. Bécs, 2004. 358. Elisabeth Gmoser szerint a Habsburgok magyar mágnás módjára gyakorolták hatalmukat, ám ebben az esetben alá kellett volna vetniük magukat a Budán székelő királynak. Emellett helyesen arra is rámutatott, hogy a zálogbirtok kifejezés csak fenntartásokkal alkalmazható a Habsburg-kézre került uradalmakra. Elisabeth Gmoser: *Geschichte der Herrschaft Güns als kaiserliches Kammergut unter österreichischer Verwaltung (1491–1647)*. Eisenstadt, 2002. 70–71.

Felmerül a kérdés, hogy mi különböztette meg Fraknót és Kaboldot a többi 1463-ban vagy 1491-ben Habsburg-kézen hagyott birtoktól, illetve felfedezhető-e valamiféle sajátosság. A válaszhoz vissza kell térni az 1440-es évekbe, amikor a Habsburgok stájer ága benyomult Magyarországra. Előretörésük mértékéről az 1447. június 1-jén megkötött radkersburgi fegyverszünet szövegéből kaphatunk képet. Ebben felsorolták azokat a várakat, amelyeket Frigyes és öccse, Albert herceg Magyarország területén zálog, fegyveres foglalás vagy bármilyen más jogcímen hatalmában tart, mégpedig Frigyes részéről Sopront, Köszeget, Rohoncot, Szalónakot, Borostyánköt, Dévényt, Macskaköt és Baumgartent, Albert herceg részéről pedig Fraknót, Kismartont, Kaboldot, Lánzsért és a mai Pöttelsdorffal azonosítható Bélát, továbbá a szarvkői, magyaróvári és rákosi várak bizonyos javait. Rajtuk kívül még Győrt említi a szerződés Habsburg-kézben, de azt készek visszaadni Salánki Ágoston püspöknek némi „váltságdíjért”.¹⁵ Uradalmakra lebontva: Sopront Erzsébet királyné zálogosította el Frigyesnek 8000 forintért még 1441-ben.¹⁶ Köszeget, Rohoncot, Szalónakot, Borostyánköt, Dévényt és Baumgartent a zálogbirtokát, Sopront ért támadásokra és fenyegetésekre válaszul foglalta el Frigyes 1445-ben. Eljárásának alapja a soproni városkapitány és a szomszédos várnagyok közt kötött fegyverszüneti szerződések megsértése volt. Emellett a radkersburgi fegyverszünet azon állítása, hogy az elfoglalt várak továbbra is Magyarország részei, arra utalnak, hogy Frigyes nem hódítóként lépett fel, hanem gyámként, és V. László nevében (is) megbüntette a békétleneket, és az ő nevében vette el és tartotta meg váraikat is.¹⁷ Macskaköt Sigmund Ebersdorfer, Frigyes soproni városkapitánya építtette fel 1441-től.¹⁸ Fraknót, Kaboldot és Lánzsért 1445-ben maga a birtokosuk, Vilmos fraknoi gróf zálogosította el Albert hercegnek, mégpedig olyan elképesztően magas, 150 ezer forintos zálogösszegért, hogy Vilmos 1446. évi, fiúörökös nélküli halála után *de facto* a herceg birtokába mentek át, vagyis a Habsburg-birtoklás az 1463. évi szerződésben kiemelt két uradalom esetében több lábon állt, nem csupán katonai jelenlétén.¹⁹ Szarvköt állítólag szintén Luxemburgi Erzsébet zálogosította el, habár ennek nem található nyoma a forrásokban, érvényességét pedig megkérdőjelezi, hogy a vár a Kanizsaiaké volt, akik nem voltak következetesen ellenséges viszonyban az özvegy királynéval.²⁰ Sokkal valószínűbb, hogy Szarvkő is az

¹⁵ Joseph Chmel (ed.): *Materialien zur österreichischen Geschichte I–II*. Linz–Bécs, 1832–1838. Bd. I. H. 2. 238.

¹⁶ Illetve még 4000 forint értékben építközhetett, amely visszaváltáskor beszámítandó. Chmel, J.: *Regesta Friderici*, I. Nro. 238.

¹⁷ Bariska István: III. Frigyes gyámsági kormányzása és Nyugat-Magyarország. *Századok*, 141. (2007) 1168–1173.

¹⁸ Házi Jenő: Macskakő vára. *Soproni Szemle*, 16 (1962) 332.

¹⁹ DL 89 254. 5–7. kép

²⁰ Johann Graf: *Die westungarischen Grenzgebiete vorwiegend von der Mitte des 15. bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*. Disszertáció, felhasználott kézírata az Universitätsbibliothek Wien, Fachbereichsbibliothek Osteuropäische Geschichte und Slawistik, Freihand Diss-57832 jelzetű eredeti példány. Bécs, 1926. 80. (Graf értekezésének létezik ugyanis eltérő oldalszámú másolatai.) Bariska I.: *A Szent Koronáért*, 36. 1440 végén Kanizsai Imre és Kanizsai Lászlóné hűséget fogadtak Erzsébetnek: DL 13 599. Erzsébet védelmet nyújtott a Kanizsaiaknak a szarvkői és kismartoni uradalmakban fosztogató Weitraher Mártonnal szemben: DL 13 584.

1445. évi hadjárat során lett Frigyesé, aki személyesen vezetett hadat az ostromához.²¹ Kismarton Habsburg-kézre kerülésének időpontja szintén bizonytalan, 1445. október 10-én VI. Albert elzálogosította Konrad Eitzingernek. Bizonyára ezt a várat is az az évi hadjárat során vették el a Kanizsaiaktól.²² Dévény szintén fegyveres úton lett Frigyesé, de később visszaadta Garai Lászlónak.²³

A két évre kötött radkersburgi fegyverszünet Nyugat-Magyarországra vonatkozó pontjait 1450. október 22-én Frigyes római király és Hunyadi János kormányzó között létrejött békeszerződés szilárdította meg, amely kimondta, hogy V. László gyámja és emberei békében bírhatják magyarországi uradalmait a magyar király nagykorúságáig, amelyet a tervek szerint csak 1458. február 22-én ért volna el.²⁴

Az események azonban ismét átírták a terveket: V. Lászlót 1452-ben az ausztriai rendek mailbergi szövetsége kiszabadította a gyámságból és nagykorúsították. Aktuálisává vált tehát a Szent Korona és az ország Frigyeshez került részeinek visszaszerzése. 1453. március 26-án született is egy egyezség. Ebben Fraknó, Sopron és bizonyos szarvkői jövedelmek úgy szerepelnek, mint amelyek a császár zálogbirtokában vannak 50 ezer forintért, pontosabban ezt az összeget kell V. Lászlónak kifizetnie azért, hogy semmisé tegye Fraknó megvétele és Sopron elzálogosítását. Addig is, mind a császár, mind a többi német birtokos köteles betartani a magyar törvényeket magyarországi uradalmakban. Kismarton és Kabold visszaváltását VI. Albert osztrák hercegtől tették függővé, ő határozhatta meg, hogy ki fizessen az uradalmakért. Köszeget és Rohoncot V. Lászlónak ingyen kellett volna megkapnia a császártól. Borostyánkő és Lánzsér további tárgyalásokat igényelt, míg Macskakő esetében kimondták, hogy az nem a császáré, ezért a magyar király tetszése szerint szeretne eljárni ügyükben. Ez az egyezmény, ha csupán nyugat-magyarországi vonatkozásait tekintjük, jóval kedvezőbb volt az 1450. évi békeszerződésnél, mert lehetővé tette az abban szereplő birtokok, illetve a Szent Korona visszaszerzését, némelyekét ingyen, Macskakő esetében pedig elismerte a magyar fennhatóságot. Fraknót, amelyet Frigyes megvásárolt, nyilvánvalóan azért nyilvánították zálogbirtokká, hogy a háramlási jog, amely alapján Fraknó elvileg 1446-tól királyi birtok, ne szenvedjen csorbát. Az 1463. évi béke szövegéhez képest 1453-ban részletes szabályozás született az uradalmak visszaszerzéséről, ám a fiatal V. László nem tudott élni a lehetőséggel.²⁵

²¹ Chmel, J.: *Regesta Friderici*, I. Nro. 1946. Péterfi B. T.: *Adalékok*, 76.

²² Graf, J.: *Die westungarischen Grenzgebiete*, 49., Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon I–XII*. Pest, 1852–1857. X. 171–172.

²³ Engel: *Arch* I. 300.

²⁴ „Quodque Nos prefatum dominum nostrum Romanorum Regem et suos in Castris, Ciuitatibus, seu opidis, que sua Regia maiestas et sui in presenciarum in dicto Regno Hungarie [...] tenent [...] Vsque ad prefati domini Regis Ladislai etatem legitimum, pacifice et quiete permaneant” – Franz Kurz: *Oesterreich unter Kaiser Friedrich dem Vierten I–II*. Bécs, 1812. I. 259. Modern regesztája: Heinrich Koller – Paul-Joachim Heinig – Alois Niederstätter: *Regesta Imperii Bd. XIII. Heft 13*. Bécs–Weimar–Köln, 2001. 145–146.

²⁵ „Von erst als von der Hungrischen sach wegn, da sol vnser herr kunig Lasslaw, vnserm herren dem kayser vnd seinen erben verschreiben ain summ gelts, mit namen funfczig tausent guldein, vngrisch, auf den

Jogos kérdés, hogyha a békeszerződések szövegeiből nem egyértelmű, hogy a nyugat-magyarországi, Habsburg-kézre jutott birtokok mindegyike záloguradalomnak tekinthető, akkor mégis hogyan alakult ki ez a kép? Úgy tűnik, hogy a pozsonyi békéhez képest néhány évtizeddel, legfeljebb egy évszázaddal későbbi források alapján. 1524-ben meghalt Szatmári György esztergomi érsek, aki egy jelentés szerint nagy összeget hagyott az országra. Az 1526. évi 28. törvénycikk és Istvánffy Miklós szerint konkrétabb célja is volt a 60 ezer forintot kitevő hagyaték, nevezetesen a morva és az ausztriai határ kiigazítása és a III. Frigyesnek elzálogosított várak visszaváltása. Ezt az összeget azonban felemésztették az udvar kiadásai, legfőképp a török háború költségei.²⁶ Megtévesztő lehetett az is, hogy a területet igazgatásilag az alsó-ausztriai kormányzerveknek vetették alá, amely jelenség egyáltalán nem utalt az Ausztriától való önállóságra. Ám ennek főképp finansziális okai lehettek. Frigyes és utódai zilált pénzügyeik miatt a 16. század végéig folyamatosan rákényszerültek az uradalmak lekötésére, elzálogosítására, de nem volt sok belőlük, ezért egyet sem vonhattak ki ebből, hogy kormányzati központtá tegyék. Megjegyzem, hogy a gazdasági és pénzügyi indoklás a későbbiekben is alátámasztotta, hogy egy-egy kormány szerv fennhatósága ne érjen véget az ország- vagy a tartomány határánál. A 16. század folyamán egyes magyarországi jövedelemforrásokat a Magyar Kamara helyett az Alsó-Ausztriai Kamara alá helyezték, a morvaországi Handsgraf hivatalát pedig a Magyar Kamara alá rendelték a Cseh Kamara helyett.²⁷ A terület emellett túl kicsi volt ahhoz, hogy önálló magyarországi kormányzerveket alakítsanak ki, pláne úgy, hogy az ausztriai igazgatási központok, Bécs és Bécsújhely kényelmes közelségben voltak. Analógiaként felhozható Dietrich von Hartitsch példája, aki 1527-ben lett Sopron városkapitánya, amikor még Ferdinánd országrésze, a pozsonyi békében szereplő birtokokat leszámítva nagyjából csak Sopronból, a magyaróvári uradalomból és Pozsonyból állt, ő pedig, hiába tartozott Sopron névleg Mária királyné mint helytartó illetékessége alá, az Alsó-Ausztriai Kormányzékot tekintette közvetlen felettesének.²⁸ Sokat jelenthetett az is, hogy az 1447. évi fegyverszüinettől, vagy az 1453. évi szabályozástól eltérően a pozsonyi béke széles körben ismert szövege, Rohoncot leszámítva egységesen kezelte ezeket az uradalmakat, nem tett különbséget a megszerzés módja szerint, csak annyit állított, hogy már Mátyás harmadik osztrák háborúja előtt is III. Frigyes kezén voltak.

hernach benannt vngrischen geschlossen, Vorchtenstain, Oedemburg, vnd den nutzen zum Harrenstain” „Item, das die so die Hungrischen geslos von vnsers gnedigisten herrn des kaysers wegen innhaben werden, auch die anndern die Teutschen [...], die geslos im Vngrischen innhaben, schuldig sein sollen, dem rechten den gesetzten vnd gewohnhaiten des kunigreichs Vngern [...] gehorsam sein.” – Chmel, J.: *Materialien*, II. 46–47. Köszönöm Orsós Julianna kolléganőmnek a forrás értelmezésében nyújtott segítségét. Fraknót 1451-ben vette meg Frigyes, de a vételárat nem ismerjük: DL 89 254. 26–28. kép

²⁶ ETE I. 133. sz., *Istvánffy*, 186. A mondott törvénycikk nem említi, hogy pontosan mely várakról volt szó, a koronazálogot Istvánffytól tudjuk.

²⁷ Kenyeres I.: *Uradalmak és végvárok*, 77. Takács Sándor: Az osztrák és a morva handgrófság. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 4 (1897) 198. A Cseh Kamarát 1527-ben állították fel. Pálffy G.: *A Magyar Királyság*, 190. A Magyar Kamara illetékességi körének csökkenésére: Uo. 199.

²⁸ Kenyeres István: Pacsa János plébános osztrák fogsága. (Adalékok Habsburg Mária királyné helytartóságához) *Soproni Szemle*, 60 (2006) 149–152.

A magyar rendek ki akarták köszörülni az ország testén esett csorbát. Ennek jele Szatmári György hagyatéka, de minthogy az elfogyott, ellenben a Habsburgok trónutódlása megvalósult, 1526 után felerősödtek a határok kiigazítását és az uradalmak visszacsatolását követelő hangok. 1548-ban még a védekezésen volt a hangsúly, több dekrétum is tiltotta a Magyarországhoz tartozó részek magyar joghatóság alól való kikerülését, és hogy ezek a törvények nem (csak) a török hódítás ellen szóltak, ékesen bizonyítja, hogy a szakolcaiaknak is megtiltották, hogy morváknak adják el földjeiket.²⁹ 1550-ben a kőszegi zálogbirtokos Weispriachok borsmonostori tényerésével szemben született törvény.³⁰ Azonban már az érdekszféra előbbre tolása figyelhető meg az Erdődyek kőszegi és császárvári birtokigényeinek támogatásában.³¹ Ezután folyamatosan, országgyűlésről országgyűlésre előkerült „a Magyarországhoz tartozó, de egykor Ausztriának elzálogosított”, illetve „a Lengyelországnak ideiglenesen átruházott tizenhárom város” visszaváltásának ügye. A rendek el akarták érni, hogy a nyugat-magyarországi uradalmak királyi adója Magyarországra jöjjön, illetve álljon helyre a győri püspök tizedszedési joga, amelyet a zálogbirtokosok sokszor megsértettek. Sérelmezték azt is, hogy noha a török ellen ezeknek az uradalmaknak is a magyarországiakkal azonos módon kellene adóznia, ez nem történt meg. Első kérésük a Magyarország és Ausztria között időközben létrejött perszonálunió miatt akár teljesíthető is lett volna, hiszen a Magyarország is immár ugyanazon uralkodónak adózott, de az alsó-ausztriai kamara nem akarta kienvedni a területeket fennhatósága alól. Az udvar pénzsűkén úgy próbáltak segíteni, hogy sürgették a királyt, engedje meg, hogy tehetős magyar urakkal váltassa ki a birtokokat. 1608-ban, II. Mátyás megkoronázása előtt arra igyekeztek rávenni az uralkodót, hogy ne kelljen letenni a zálogösszeget, az „alzálogosokat” pedig valami más módon kárpótolják.³² Minden bizonnyal nagy gondot okozott a reinkorporáció szabályozásának hiánya és a magyar fél által zálogbirtokként számon tartott uradalmaknak a Habsburgok általi alzálogba vetése. Ama két uradalom esetében, ahol megneveztek zálogösszeget, az Alsó-Ausztriai Kamara a visszacsatoláskor hiánytalanul meg is kapta azt.³³

²⁹ 1548:63., 68. tc. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (ford.): *Magyar törvénytár 1526–1606. évi törvénytörvények*. Budapest, 1899. 248–251.

³⁰ ETE I. 312–313., Vö. 1550:47. tc. A borsmonostori apátság életébe már korábban beavatkoztak Ausztria felől: az 1520-as évek elején Cziriáky György apátot Ferdinánd főherceg mozdította el, később pedig a kőszegiek akadályozták meg visszatérését. Kovács Ignác: *A borsmonostori apátság története*. Sopron, 1910. 133–136. Vö. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fiókleveletár (a továbbiakban: MNL-VaML KFL) Acta Miscellanea 1549. ápr. 5., Kőszeg.

³¹ 1548:69. tc.

³² 1552:33., 1553:28., 1556:41., 1563:15., 1567:42., 1574:29., 1588:37., „Bona universa, quae olim ad Austriam impignorata fuere [...] gratis, sineque ulla inscriptionis summae depositione remittere; modernosque possessores [...] contentare dignetur” – 1608:19., 1609:38., 1618:9., 1622:62., 1625:37., „dominia ad Austriam possessa attinet” – 1635:60., 1638:38., 1647:71. artikulások. A latin idézet forrása: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (ford.): *Magyar törvénytár 1608–1657. évi törvénytörvények*. Budapest, 1900. 20., 336.

³³ Bariska I.: *A Szent Koronáért*, 138.

A Szent Korona visszaadásáért történt elzálogosítás idővel oly mértékben bekerült a köztudatba, hogy Fraknó 1626-ban történt visszacsatolása után az alábbi feliratot helyezték el a felső várba vezető kapu fölé:

„Engem, Fraknót, akit Magyarország koronájáért adtak idegennek, gróf Esterházy Miklós nádor ritka hűsége adott vissza ugyanannak a koronának. Az igen felséges II. és III. Ferdinánd császárok uralkodása alatt magának és leszármazottainak, amely család az alapoktól felépítette, a hűség és a szorgalom példájaként jó állapotában megőrzi.”³⁴

Vár és uradalma	Hogyan került Habsburg-fennhatóság alá?	Habsburg-kézen marad-e az 1463. évi békében?	Habsburg-kézen marad-e az 1491. évi békében?	Reinkorporáció szabályozása
Baumgarten	foglalás	nem	nem	–
Béla	foglalás	nincs említve	nincs említve	–
Borostyánkő	foglalás	nincs említve	igen	nem
Dévény	foglalás	nem	nem	–
Fraknó	zálog	igen	igen	igen
Kabold	zálog	igen	igen	igen
Kismarton	foglalás	igen	igen	nem
Kőszeg	foglalás	igen	igen	nem
Lánzsér	zálog	nem	nem	–
Macskakő	új építés	nem	nem	–
Rohonc	foglalás	igen	igen, de rögvest eladományozzák	nem
Sopron	zálog	nem	nem	–
Szalónak	foglalás	nem	nem	–
Szarvkő	foglalás	nincs említve	igen	nem

³⁴ „Frakno me pro corona Hungariae obalienatum, rara fidelitas comitis palatini Nicolai Esterhazy eidem coronae restituit. Sub auspiciisque augustissimorum imperatorum Ferdinandi secundi et Ferdinandi tertii regno sibi posteriori familiae, quae suae a fundamentis extruxit, fidelitatis industriaeque exemplum eisdem reliquens sartum tectumque conservat.” – Adelheid Schmeller-Kitt – Evelyn Benesch – Renate Holzschuh-Hofer – Katharina Packpfeifer (ed.): *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg*. Wien, 1993. 246. Köszönöm Tuhári Attila fordításban nyújtott segítségét.

Atipikus jelenségek

A Habsburg-fennhatóság alá került uradalmak közül Szalónak, Kőszeg és Kabold esetében is megfigyelhető, hogy a Habsburg-térnyerés idejében egy, a korabeli magyar jogrendben ismeretlen cím, a szabad báróság (*Freiherrschaft*) kapcsolódott hozzájuk. A *Freiherr*, azaz szó szerinti fordításban szabad úr, a Német-római Birodalomban a főnemesség legalsó rétegének tagja volt, és az különböztette meg a köznemesség tagjaitól (*Edelmann*, *Ritter*), hogy nem csupán hűbértörökkel (*Lehen*), hanem saját, örökithető földbirtokkal (*Eigentum*, a korabeli forrásokban *frei eigen*) is rendelkezett, saját zászló alatt vonulhatott hadba és használhatták a vörös viaszpecsétet. A sajátbirtok felett ugyan továbbra is volt bizonyos fennhatósága a tartományfejedelemlnek, illetve a *Reichsfreiherr*ek birtokai felett a császárnak, de jóval kisebb mértékben, mintha egyben hűbértörura is lett volna a területnek. Nagy vonalakban leegyszerűsítve a sajátbirtok felett csak közjogi, a hűbértörök felett viszont magánjogi hatalma is volt az uralkodónak (habár ezt az éles megkülönböztetést anakronisztikus volna a késő középkorra és a kora újkorra használni). Mindenesetre annyi bizonyos, hogy a sajátbirtok kizárja mind a zálogbirtoklást, mind az alzálog intézményét, hiszen sem a szalónaki Baumkircherek, sem a kaboldi Weispriachok, sem pedig a kőszegi Jurisics Miklós nem mondhatta volna magát szabad bárónak, ha a Habsburg-uralkodó mint zálogbirtokos akár mikor felléphetett volna azzal az igénnyel, hogy juttassák vissza számára a szóban forgó uradalmat. Mivel ki tudta fizetni a zálogösszeget, avagy a magyar uralkodó döntött úgy, hogy pénzt és energiát nem kímélve visszaváltja azt a Habsburgoktól.³⁵

Önmagában Szalónak esete nem ad tökéletes választ a bárói címhez kapcsolt uradalom státuszát illetően, mivel nem szerepelt az 1463. évi békében, tehát sosem tekintették *koronázalognak*. Mégis érdemes röviden kitérni rá. A várat 1445. évi hadjárata során foglalta el a későbbi III. Frigyes, 1446. október 7-én pedig 500 forintért elzálogosította Andreas Baumkirchnernek. Fontos megjegyezni, hogy az oklevélbe belefoglalta V. László nevét is, tehát gyámként is rendelkezett e magyarországi birtok felett.³⁶ Ugyanez megfigyelhető, amikor Baumgarten várával kapcsolatban hozott intézkedést.³⁷ Visszatérve Szalónakra: miután zálogjogon megszerezte, Baumkircher tárgyalni kezdett a vár régi magyar bir-

³⁵ Ugyanakkor fel kell hívnunk rá a figyelmet, hogy – legalábbis Hans von Weispriach kaboldi bárósága esetében – a *sajátbirtok* meglete csupán a rangemeléskor volt fontos. Weispriach ugyanis a 16. század közepén mind Kaboldot, mind másik örökbirtokát, Lánzsért is eladta, árukból pedig „csupán” zálogbirtokokat szerzett (Fraknó, Kismarton), mégsem veszítette el a *Freiherr zu Kobersdorf* titulust, még azután sem, hogy kaboldi utóda, Csóron János is megkapta azt. Ld. bővebben: Csermelyi József: A kaboldi uradalom és a kaboldi báróság 15–16. századi története. *Turul*, 90 (2017) 111–122. A *Reichsfreiherr*ek abban különböztek az egyszerű *Freiherr*ektől, hogy nem tartományfejedelmi, hanem közvetlen császári fennhatóság alatt álltak. *Meyers Großes Konversations-Lexikon. Ein Nachschlagewerk des allgemeinen Wissens* 1–24., Kriegsnachtragsbd. I–III. Leipzig, 1902–1920. Online hozzáférés: <http://www.woerterbuchnetz.de/Meyers?lemma=baron> (utolsó letöltés: 2018. január 21.)

³⁶ „Wir, Fridreich [...] bekennen für uns unsern lieben vettern kunig Lasslawen des vormund, wie sein und unser erben” – DL 100 579.

³⁷ DL 14 057.

tokosaival, a Tompekekkel, és kivásárolta őket. Miután pedig eljárását V. László 1455-ben jóváhagyta, Baumkircher magyar jog szerint is Szalónak birtokosává vált.³⁸ A bárói rangemelés 1463. június 20-án kapta meg a császártól – aki 1459-től magyar királynak is nevezte magát – jutalomképp az előző évi bécsi ostrom alatt nyújtott szolgálataiért, amikor személyesen ellovagolt Prágába segítséget kérni György cseh királytól a bécsi várat ostromló VI. Albert osztrák herceg ellen.³⁹ A legutolsó próbatétel 1463-ban következett be, ugyanis Baumkircher korábban III. Frigyes trónigényét támogatta Mátyás királlyal szemben, de a béketárgyalások során nyújtott közvetítői szerepéért és hűségesküje miatt Mátyás megkegyelmezett neki, meghagyva őt addig szerzett birtokaiban.⁴⁰

Kabold esetében már más a helyzet, ugyanis ez az uradalom mind az 1463. évi, mind pedig az 1491. évi békeokmányban szerepel, mégpedig, ahogy fentebb írtunk róla, valódi zálogbirtokként. Ennek ellenére előbb Andreas, majd Ulrich von Weispriach, később pedig Ulrich két fia, Georg és Hans is rendszeresen használták a *Freiherr zu Kobersdorf* címet 1492. március 16-tól kezdve. Sajnos a konkrét rangemelő oklevelet nem ismerjük, de hogy nem csupán bitorolt címről van szó, mindennél ékeesebben bizonyítja, hogy 1504-ben már a magyar király is *liber baro de Kabold*nak nevezte Ulrichot.⁴¹ Bár Kabold ténylegesen kiváltható zálogbirtok volt, a Weispriach családnak több eszköz is volt a kezében, hogy átmenthessék a hatalmukat arra az esetre, ha uradalmukat Magyarország ismét teljes jogon bekebelezné. Mindenekelőtt nem kellett tartaniuk a Habsburgok előtti birtokos család jogigényeitől, mert a Nagymartoni Fraknóiak 1446-ban fiágon kihaltak. Emellett ott volt Mátyás király 1466. február 24-én kelt adománylevele, amelyben Fraknót és Kaboldot örökjogon Sigmund von Weispriachnak adományozta, és az ezt érvényre juttató, bár valószínűleg a Habsburgok elől eltitkolt módon végrehajtott beiktatás. Habár az uradalmakat ideiglenesen elveszítették, de ezt ellensúlyozandó előbb 1504-ben Ulrich, majd a Lánzsér birtoklása miatt kirobbant *Weispriachfehde* lezárulása után 1539-ben Hans von Weispriach is átíratta jogbiztosító okleveleit II. Ulászlóval, illetve I. Ferdinánddal. Amennyiben sor került volna Fraknó vagy Kabold Magyarország részére történő visszajuttatására, a Weispriachok akkor is erős igénnyel léphettek volna fel megtartásuk érdekében.⁴² A kaboldi *sajátbirtok*ot végül Weispriach eladta, később pedig Csóron János, a következő kaboldi báró kezébe került, akinek hosszú eljárásban kellett bizonyítania, hogy nem zálogbirtokos, amely végül sikert ért neki.⁴³

³⁸ DL 100 608., DL 100 647.

³⁹ DL 100 706. Rudolf Kropf: Der Ritt Andreas Baumkirchers 1462 nach Prag. In: Rudolf Kropf–Andreas Lehner (ed.): *Andreas Baumkircher. Leben und Sterben im 15. Jahrhundert*. Eisenstadt, 2013. 50.

⁴⁰ DL 100 709.

⁴¹ ÖStA HHStA AUR 1492 III 16, DL 46 660., MNL OL E 21. [Benignae resolutiones] 1534. december 9. 1492 előtti oklevelekben csupán a „Herr zu Kobersdorf” cím figyelhető meg, pl. 1481-ből vagy 1490-ből: ÖStA HHStA Länderabteilungen, Österreichische Akten, Kärnten Kt. 14, Konv. d, fol. 116v., ÖStA HHStA AUR 1490 IX 1.

⁴² DL 24 740.

⁴³ Csermelyi J.: A kaboldi uradalom, 119–120.

A kőszegi báróság 1533. február 20-án jött létre, amikor az eddigi zálogjogon való birtoklást az adomány joga váltotta fel Jurisics esetében.⁴⁴ Kőszeg esetében egy 1536. augusztus 8-án kelt parancslevél segít megértenünk a különbséget, amely Jurisics Miklós bárói rangemelése révén Kőszeg státuszára kihatott. Ebben az alsó-ausztriai *vicedomus* értesíti a kőszegieket, hogy I. Ferdinánd a város minden lakosát és az uradalom összes jobbágját, akik robottal vagy kamarai adóval tartoztak neki, felmenti e kötelezettségük alól, mivel a várost és az uradalmat is Jurisicsnak és örököseinek adományozta, ezért engedelmességre utasítja őket a kedvezményezett irányába. Ahogy Baumkircher a Prágába való segélykérő lovaglással, Jurisics is egy hóstettel érdemelte ki a rangemelést és az adományt, Kőszeg 1532-ben történt megvédésével. A szövegből úgy tűnik, az időbeli kiterjesztés mellett, amelyet az adomány örökíthetőségének 1533. évi szabályozása már leírt, tartalmi szélesítés is történt, vagyis a király olyan jövedelmeket is átruházott a báróvá kinevezett Jurisicsra, amelyek korábban, zálogbirtokosként még nem illették meg.⁴⁵ Hiába tűnt ekkor még úgy, hogy lesz is kire hagyni a birtokot, Jurisics fia, Ádám 1538-ban a pestis áldozata lett, akárcsak leánya, Anna. Az öröklési sorban unokaöccse Tvarkovics Ferenc következett, azonban ő is örökös nélkül hunyhatott el, még nagybátyja életében.⁴⁶ Ugyan éltek még más unokaöccsei Kőszeg bárójának, azonban az ő örökösödési joguk nem szerepelt az 1533. évi oklevélben, ezért az Alsó-Ausztriai Kamara eljárást indított az uradalom visszaszerzése érdekében. Hans és Niklas Jurisics azonban

⁴⁴ Bariska István: Jurisics Miklós (1490–1543). *Vasi Szemle*, 62 (2008) 714. ÖStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv–Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer (a továbbiakban: AVA–FHKA, AHK), Gedenkbücher, Österreichische Reihe Bd. 40. fol. 45r–47r.

⁴⁵ „Nachdem die hochgedacht khuniglicher majestät dem wolgebornen herrn, herrn Niclasen Jurischutz [sic!] freyherrn zw Gunß [...] sonnderlich von wegen erhaltung der stat Gunß gegen dem Turgkhen unnd aus sonndern gnaden dieselb stat unnd herrschafft Gunß mit allem einkhomen [...] erblich verschriben zugestellt [...]]. Demnach sag ich ewch innamen und von wegen ernennter khuniglicher majestät sollicher ewrer pflicht, innhalt derselben bevelch hiemit ganntz frey unnd ledig unnd ist hierauf innamen ire khunigliche majestät, mein bevelch an ewch, das ir mergedachtem herrn Niclasen Jurischutz alle dienst, robat, nutz unnd einkhomen, wie ir die vormalis in irer majestät chamr zurichten schuldig gewest.” – MNL–VaML KFL Acta Miscellanea 1536. aug. 8., Bécs. Magának az örökadománynak az oklevele 1537-ben kelt. Tudjuk, hogy a város megvédésén túl Jurisics jelentős összeget költött az uradalomra, és a zálogösszeg 1533-ban már 13 ezer rajnai forint fölé emelkedett. Gmoser E.: *Geschichte der Herrschaft Güns*, 100., 104. Ez azonban önmagában még semmiféle rangemelésnek nem volt alapja, hiszen Hans von Weispriach fraknoi és kismartoni záloguradalmait 1572-ben ennél sokkal nagyobb összegért váltották vissza, Weispriach mégsem volt fraknoi gróf, habár azt az uradalmat a korabeli német nyelvű források következetesen grófságnak nevezték. Bariska I.: *A Szent Koronáért*, 80. Csermelyi J.: A kaboldi uradalom, 121. A *verschreibung* ugyan az *inscriptio* német megfelelője, tehát nem teljesen sajátbirtok, viszont Bartal Antal szerint, mint *inscriptio temporanea* „szoros értelemben nem zálogok”. Antonius Bartal: *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*. Lipcse, 1901. 339. Az *inscriptionalis*, mint ideiglenes zálogba adásról vagy átruházásról szóló oklevél: MKLSz V. 285. A szócikk Szovák Kornél munkája.

⁴⁶ Bariska I.: Jurisics Miklós, 704., 715. *Uő*: Katharina Batthyány-Schwetkovich, die Gattin von Franz I. Batthyány, und ihre Beziehungen – zur Stadt Kőszeg/Güns. In: Rudolf Kropf (ed.): *Die Familie Batthyány I–II*. Eisenstadt, 2014. I. 41. Gmoser, E.: *Geschichte der Herrschaft Güns*, 107.

kitartottak örökösödési joguk mellett. Végül csak 1544-ben mondtak le az uradalomról. Kőszeg visszaszállt I. Ferdinánd birtokába, de vajon a főhercegébe vagy a magyar királyéba? A Jurisics-örökösök ellenfele az Alsó-Ausztriai Kamara volt, az 1533. évi bárósítás is a Német-római Birodalom jogszokása szerint történt, tehát az uradalom Ausztria tartományfejedelmére háramlott vissza, aki azt újfent zálogbirtokosok kezébe adta.⁴⁷

Valóban nehéz dolog eldönteni, hogy pontosan milyen státuszban voltak, illetve hová tartoztak a Habsburg-fennhatóság alatti uradalmak. Az 1511–1512 és 1516–1529 között dúló *Weispriachfehde* idején a soproni városkapitánnyal magánháborút vívó Gertraud von Weispriach elutasította az Alsó-Ausztriai Kormányzók fegyvernugvásra felszólító parancsát, mert Lánzsér, ahonnan a harcot irányította, magyar területen feküdt, ugyanakkor elismerte, hogy ha Kabold lenne a főhadiszállása, akkor engedelmeskednie kellene. A magyar kormányzat véleménye szerint azonban Kabold sem feküdt Ausztriában.⁴⁸ Csóron János azért küzdött hosszú ideig, hogy az Alsó-Ausztriai Kamara ismerje el, hogy ő Kaboldot nem csupán zálogjogon, hanem pénzen vett saját birtokként bírja, hogy ne kelljen fizetnie a tartományi adókat. A magyarországi rovásadótól pedig azzal az ürüggyel mentesítette magát, hogy Kabold Ausztriához tartozik, mint ahogy azt végrendeletében is megemlíttette. E fortélyok miatt nézte rossz szemmel a Kamara, ha magyaroknak zálogosították el a nyugat-magyarországi uradalmakat.⁴⁹ Kőszegen nagy felháborodás kísérte, amikor Christoph von Teuffel, az uradalom tisztartója be akarta vezetetni az 1548 októberében Alsó-Ausztria számára kiadott vadászati- és fegyverviselési tilalomról szóló rendeletet. A helyiek sérelmezték, hogy Ausztriához tartozóknak tekintik őket, miközben boraikat nem szállíthatják át a tartományba. Magyarországon pedig, ahová ezek szerint mégis tartoznak, ilyen tilalom nincs érvényben, különben is irreális lenne bevezetni a háborús viszonyok miatt.⁵⁰ Ennek ellenére látszólag gond nélkül lecserélték a magyar jogrendszert az ausztriai tartományi jogra.⁵¹ I. Miksa 1518-ban az „Alsó-Ausztriában fekvő” Szarvkőt hűbérbe adta Ernst von Fürstnek, amit 1524-ben I. Ferdinánd ugyanezekkel a szavakkal megújított. Bariska szerint a tévedés hátterében mindössze az állt, hogy korábban a szarvkői uradalmat a közös földesúr összekapcsolta a szomszédos, alsó-ausztriai Seibersdorffal, ám azt is lehetségesnek tartom, hogy Bécsben már gyakran osztrák területként gondoltak azokra a nyugat-magyarországi uradalmakra, amelyeket ténylegesen onnan kormányoztak. 1556-ban viszont el kellett ismerniük, hogy Szarvkő Magyarország része.⁵² Ugyancsak az osztrák hatóságok túlzásaként kell számon

⁴⁷ Gmoser, E.: *Geschichte der Herrschaft Güns*, 110–113.

⁴⁸ Csermelyi József: Weispriachné háborúja. *Történelmi Szemle*, 55 (2013) 477., DF 286 350.

⁴⁹ Varga Szabolcs: A devicséri Choronok. *Fons*, 8 (2001) 295–296., MNL-OL P 1341 [Batthyány család levéltára, Illésházy család], Ser. A, Lad. 18, Fasc. 2, No. 7.

⁵⁰ MNL-VaML KFL Acta Miscellanea 1548. dec. 9., Kőszeg; 1549. ápr. 5., Kőszeg.

⁵¹ Bariska I.: *A Szent Koronáért*, 76.

⁵² „die herschafft [sic!] Hornstain, in unnsern furstentumb Osterreich unnder der Ens enthalb der Leyta gelegen [...] zur lehen gemacht” – ÖStA AVA-FHKA, AHK, Niederösterreichische Herrschaftsakten H 74/a (Hornstein) fol. 30r., 122r., Bariska I.: *A Szent Koronáért*, 38.

tartanunk azt az utasítást, amelyben a bordézsát beszedni kívánó biztosok kioktatják a kőszegi papokat, hogy nekik kell adniuk a bortizedet, mert Kőszeg Ausztria része, és a bortized nem a győri püspök hatásköre. Utóbbi állítás élesen szembemegy az 1491. évi béke szövegével.⁵³

Megállapítható tehát, hogy a Szalónak, Kabold és Kőszeg esetében felbukkanó bárói címek indikátorként jelzik, hogy az adott uradalom nem tekinthető zálogbirtoknak, legalábbis addig, amíg a birtokosuk viselte az uradalom bárói címét. Ezt az állítást Fraknó uradalmának esete sem cáfolja meg, ugyanis hiába hívták magát a területet a források grófságnak, Vilmos gróf 1446. évi halála után senki nem viselte a grófi címet egészen 1626. szeptember 15-ig, amikor II. Ferdinánd Esterházy Miklósnak adományozta azt. Ám ekkor már több, mint fél éve megszületett az uradalom reinkorporációját elrendelő szerződés, azaz Esterházy a fraknoi uradalom adománybirtokosaként viselhette a grófi címet.⁵⁴ Más korai, III. Frigyes vagy I. Miksa által adományozott grófi cím esetében sem találtam nyomát annak, hogy a kedvezményezett csupán zálogjogon bírta volna azt az uradalmat vagy uradalomcsoportot, amelyre a címet kapta.⁵⁵

Összefoglaló

A nyugat-magyarországi Habsburg-fennhatóság alatti területeket létrehozó fegyverszüneti és békeegyezmények tulajdonképp igazi zálogbirtokokat legfeljebb Fraknó és Kabold esetében hoztak létre, csak ennek a két uradalomnak a visszacsatolását szabályozták, a többi uradalommal kapcsolatban csak annyi volt bizonyos, hogy az 1491. évi béke Magyarország részeinek tekintette őket, bár a felségjogokat III. Frigyes és utódai gyakorolták, egy idő után az alsó-ausztriai kormánysszerveken keresztül. Elégge bonyolult szisztéma jött létre, mert ausztriai intézmények igazgattak hivatalosan Magyarországhoz tartozó területeket, azután is, hogy 1526-ban közös lett az uralkodó személye. Bár az uradalmak többségének visszaszerzését nem szabályozta semmi, magyar részről hamar megfogalmazódott az igény, hogy vissza kell őket szerezni, mert, ha jog szerint Magyarország részei, akkor 1463-ban és 1491-ben csak ideiglenes átruházás, a szepességhez hasonló esemény történt. Azzal a különbséggel, hogy míg Zsigmond király egy vesztés háborúra „pazarolta el” az ország egy darabját, addig Mátyás királyt nemes cél vezérelte: a Szent Korona visszaszerzéséért adta át a határszéli uradalmakat. Kialakult te-

⁵³ „Seit mall dann Gynns diesel lannd Österreich incorporiert” – MNL-VaML KFL Acta Miscellanea 1558. aug. 11., Bécs.

⁵⁴ Bariska I.: *A Szent Koronáért*, 137.

⁵⁵ A zagorjei grófság példája: III. Frigyes 1460-ban adományozta az egykor a Cillei család által viselt méltóságot Vitovec Jánosnak és fiainak. Az eset hasonlít a szalónakihoz, sőt, még annál is élesebben mutatja, hogy ezt a rangemelést Frigyes magyar királyi címével élve tette meg. Chmel, J.: *Regesta Friderici*, II. 3796.

hát az a vélekedés, hogy zálogbirtokokról van szó, és a rendek egy évszázadon keresztül csaknem minden országgyűlésen sürgették a visszaváltást.

Eközben az említett uradalmak lakóinak is meg kellett küzdeniük a kettős hovatartozással. Meghonosodott több ausztriai szokás is, törvénykönyv, és az uradalmak elosztása sem a Magyarországon elterjedtebb örökölhető sajátbirtok formájában történt, hanem visszaváltásig történő zálogosítások, illetve lekötések formájában; *pflerweise* vagy *pfandweise*, ahogy az osztrák tartományokban is szokás volt. Sajátbirtokok nagyon ritkán fordultak elő. A zálog- vagy örökbirtokosok, vagy a városvezetők, amennyiben szembe kellett szállniuk az ausztriai hatóságokkal, többször hivatkoztak Magyarországhoz tartozásukra, és Alsó-Ausztria sem mindig kezelte őket a saját területén lévőkként, de azért csaknem kétszáz évig elboldogultak úgy, hogy hol a határon innen, hol pedig azon túl voltak.

ON THIS SIDE OF THE BORDER AND BEYOND. PLEDGE-DOMAINS IN WESTERN HUNGARY – QUESTIONS AND ANSWERS ON TERMINOLOGY

In this paper I deal with the Western Hungarian territories which came under Habsburg authority in the middle of the 15th century and according to the Treaty of Pozsony/Bra-tislava (1491) remained under Habsburg rule until the middle of the 17th century. These domains were formerly called pledges-for-the-crown, because it was thought that these were pledged by King Mathias Corvinus of Hungary in exchange for the so-called Holy Crown of Hungary, which was in the possession of Emperor Frederick III, the Holy Ro-man Emperor at that time. After examining the coeval treaties and pacts about Western Hungary, it is clear that only two domains (Fraknó/Forchtenstein and Kabold/Kobers-dorf) were pledged literally. In the case of the other domains, the treaties simply recog-nized the supremacy of Emperor Frederick III, and later that of his son, Maximilian I, while officially the territories remained part of Hungary. I come to the conclusion that this way of renunciation was legitimized by an article of the Treaty of Wiener Neustadt and Sopron (1463), which recognized the title of Frederick III as ‘King of Hungary’, who consequently possessed the Western Hungarian territories as ‘the other king of Hun-gary’. The Habsburgs, however, administered these lands like the Austrian provinces, i. e. by the Lower Austrian government, and pledged the castles of these lands to their followers, who were mainly Austrians, Salzburger (the city of Salzburg and its district became a part of Austria only in 1805, until then it was an independent prince-archbish-opric) and Croatians, but sometimes Hungarians, too. However, only in the case of the above-mentioned two domains was the process of re-exchange regulated, consequently the Hungarian estates wanted to get back all of them as soon as possible. They passed laws at almost all parliaments for the reincorporation of these so-called ‘pledges’, but the Lower Austrian government did not recognize them, because they deemed the territo-ries part of Lower Austria. The unusual situation allowed some German legal concepts and expressions, for example the title of *Freiherr* (meaning ‘free lord’, a German title of nobility), to appear in these lands. In other cases the adoption of an Austrian decree could evoke great resistance. Some shrewd men could take advantage of the situation to avoid tax-paying, but most of the people had to learn to live in two countries simultane-ously.

Keywords: pledge-domain, Western Hungary, Lower Austria, Habsburg – Hungarian treaties